

LA PRIMERENCA ORGANITZACIÓ FISCAL
D'AL-ANDALUS
SEGONS LA «CRÒNICA DEL 754»
(95/713[4]-138/755)

Miquel Barceló

Aquest treball pretén ser un complement de la recerca fonamental de P. Chalmeta sobre la formació del sistema de *iqṭāʿat* a al-Andalus¹.

Per a una comprensió més immediata dels problemes generals que es plantejen potser no seria ociós fer alguns recordatoris: L'expansió àrabo-musulmana va anar generant ensems unes formes ben específiques d'acabament d'hostilitats² (*ʿahd, ṣulḥ*) i una pràctica cada vegada més ampla d'organització administrativa dels territoris ocupats que va des de l'aparició del seu estatut fiscal fins a les diverses oficines (*dawāwīn*) que asseguruen els serveis essencials, exèrcit (*dīwān al-jund*), despeses (*dīwān al-rasāʿil*) i impostos (*dīwān al-kharāj*). L'ocupació d'Hispania, la més tardana de l'occident i portada a terme des d'Ifrīqiya, presenta des del començament una sèrie de problemes derivats precisament d'haver d'aplicar ràpidament una pràctica administrativa desenvolupada

1. Una de les primeres mostres essent *Concessionnes territoriales en al-Andalus (hasta la llegada de los almorávides)*, extret de *Cuadernos de Historia VI* (1975). Tot i que CHALMETA fa esment alguna vegada de la *Crònica del 754* (per exemple, p. 12, p. 19, p. 26 n. 70, p. 35 n. 106) en l'edició de FLÓREZ, em sembla que el material informatiu d'aquest text és mereixedor d'una anàlisi més precisa i sistemàtica.

2. Per un estudi massiu, emprant l'ordenador, de les fonts pel període 12/634-35/656, veure D. R. HILL, *The termination of hostilities in the early arab conquests A.D. 634-656*, London 1971.

pada amb lentitud a orient³ i de l'ambigüitat del seu estatut administratiu en principi dependent o formant part de la *wilāya* d'Ifrīqiya però amb una forta tendència a l'autonomia⁴.

Però resulta que estem lluny de conèixer prou bé com s'organitza el conjunt del sistema administratiu a al-Andalus i la seva cronologia; els treballs de E. Lèvi-Provençal⁵ i H. Mu'nis⁶ són insuficients i a vegades erronis i el de S. M. Imamuddin és simplement inservible⁷. Aquesta escassetat i imprecisió dels coneixements es torna més enutjosa quan es pretén entendre l'organització del procés fiscal encara que sigui en les seves línies més generals. No cal insistir gaire sobre la centralitat del procés fiscal en tota l'organització dels territoris ocupats, l'estatut fiscal dels quals precisament ve determinat per la forma d'ocupació mitjançant un pacte (*ṣulh*), per la submissió violenta ('*anwa*), podent doncs crear una situació no gens uniforme, circumstanciada. I és en aquest darrer sentit que la recerca de P. Chalmata, abans esmentada, és enormement il·luminadora, ja que va dirigida, entre altres coses, a fixar amb precisió els desiguals estatuts fiscals dels diversos territoris ocupats d'Hispania. No obstant, per ara, seguim ignorant els mecanismes pels quals el procés fiscal es pot dur a terme.

Malgrat l'apressada opinió de Mu'nis⁸ no és gens clar ni com es recaptaven els impostos en el primer període emiral ni que a la base del *iqḷīm* (una unitat administrativa i fiscal formada

3. H. DJAÏR parla, tot referint-se a Ifrīqiya, de «...revivre, en plus rapidement, toutes les modifications qui ont affecté plus tôt l'administration arabe en Orient» («La wilāya d'Ifrīqiya au IIe/VIIIe siècle: étude institutionnelle» a *Studia Islamica* XXVIII [1968] p. 79). Potser un bon exemple seria el curt interval cronològic (93/711[2]-102/720[1]) en el qual es va des de la formació d'un monedatge transicional fins a adoptar el dinar epigràfic reformat d'Abd al-Malik b. Marwān (77/696[7]).

4. Per un resum de la qüestió veure H. DJAÏR «Note sur le statut de la province d'al-Andalus de la conquête à l'instauration de l'emirat omayyade (93-138/711-756)» a *Les Cahiers de Tunisie* 61-64 (1968) pp. 7-11; i abans S. VILA «El nombramiento de los walies de al-Andalus» a *Al-Andalus* IV (1935) pp. 215-220.

5. *España Musulmana (hasta la caída del Califato de Córdoba, 711-1031 de J.C.)* a R. MENÉNDEZ PIDAL, *Historia de España* V, Madrid 1957, pp. 3-91.

6. «La división político-administrativa de la España Musulmana» a *Revista del Instituto Egipcio de Estudios Islámicos en Madrid* V (1957), pp. 79-135.

7. *Some aspects of the socio-economic and cultural history of muslim Spain, 711-1492 A.D.* Leiden. E. J. Brill, 1965; pp. 44-71.

8. «La división político-administrativa...», pp. 97, 119, 123.

per una petita ciutat i el seu territori⁹⁾ hi hagués una estructura fiscal anterior —és a dir, visigoda— modificada segons específiques circumstàncies històriques. Qualsevol argumentació a favor d'aquesta inferència feta principalment a partir del text d'al-'Udhri sobre els *aqālim* en què Còrdova esta dividida a mitjans del segle III/IX¹⁰⁾, es veu severament limitada pel greu desconeixement que tenim de l'organització fiscal visigoda¹¹⁾, el seu suposat model anterior. Però fins i tot la qüestió dels sistemes de taxació al baix Imperi, dels quals el visigot seria una modificació, està lluny de ser satisfactoriament resolta després de la devastadora crítica a què W. Goffart ha sotmés les opinions convencionals sobre el sentit i àdhuc el mateix lèxic, *iugum* i *capitatio*, de la reforma de Dioclecià¹²⁾. Cal esperar, doncs, que els processos de taxació siguin complexos malgrat l'aparent simplicitat d'un lèxic que tanmateix denota mecanismes entremaliats i per ventura fràgils. I cal esperar, així, que també el procés de taxació musulmana sigui més complex del que les rutinàries descripcions donen a entendre.

Evidentment aquests recordatoris no són gaire encoratjadors i més quan les fonts, tant literàries com arqueològiques, en aquest cas específicament numismàtiques, són escasses i de difícil lectura. L'anomenada *Crònica del 754*¹³⁾ és notòriament un text obscur¹⁴⁾,

9. Provisionalment, ja que no ha estat mai objecte de crítica, accept la definició de Mu'nis.

10. *Fragmentos geográfico-histórico de al-masālik ilā jamī' al-mamālik*, ed. crítica d'-'Abd al-'Aziz al-Ahwāni, Madrid 1965, pp. 124-127.

11. El judici de P. D. KING és prou definitori «The tax system of the Visigothic Kingdom is profoundly obscure». *Law and society in the Visigothic Kingdom*, Cambridge at the University Press 1972, p. 64. El millor resum dels nostres coneixements i de les seves llacunes és L. A. GARCÍA MORENO, «Estudios sobre la organización administrativa del reino visigodo de Toledo» a *Anuario de historia del derecho español* 44 (1974), pp. 5-155, esp. pp. 21-65.

12. «*Caput*» and «*Colonate*». *Towards a history of late Roman taxation*, University of Toronto Press 1974.

13. Li han estat donats tot tipus de noms, essent, en la meua opinió, el darrer —*Crònica Mossàrab del 754*— el més desafortunat. Si mossàrab vol dir el que vol dir, arabitzat, poc ho deuria ser el desconegut autor del text atès que no hi hauria hagut temps suficient per a sedimentar dintre una societat arabo-musulmana una comunitat minoritària cristiana arabitzada fora de la qual no té cap sentit el terme. Si en canvi indica només que el text fou escrit en llatí per un cristià es tracta clarament d'un ús del terme abusiu i erroni.

14. Veure un mostra d'opinions sobre la dificultat del text a ANA MA. SALES, *Estudios sobre el latín hispánico. La Crònica Mozàrabe de 754*, Barcelona 1977, pp. 3-4.

on difícilment es poden trobar punts de partida prou nítids com per a servir de base a una recerca sobre l'establiment d'una embrionària organització fiscal musulmana. Però tanmateix és un tex imprescindible tant per la seva cronologia com pel seu cos d'informació sobre l'ocupació musulmana, les fonts del qual són ensem intrigants i, des de la perspectiva dels textos musulmans sobre la mateixa època, desacostumades ¹⁵.

* * *

A la *Crònica del 754* la notificació de l'entrada de Mūsā b. Nuşayr a Hispània és simplement derivada d'un text de l'anomenada *Crònica Bizantino-aràbica* ¹⁶:

«India fines uastando perdomuit. In occiduis quoque partibus regnum Gothorum antiqua soliditate firmatum apud Spanias per ducem sui exercitus nomine Musae adgressos edomuit et regno abiecto uectigales fecit» ¹⁷.

L'autor resumeix molt succintament els èxits militars propiciats per la política expansiva d'al-Walīd b. 'Abd al-Malik (86/705-96/715) ¹⁸ i entre ells fa esment de l'atac i domini obtingut a Hispània, per mitjà de Mūsā, i de l'establiment d'imposts.

15. Des d'un principi els arabistes mostraren interès per la *Crònica* incloent els seus textos a manera de muda confrontació bé en notes a peu de plana (F. FERNÁNDEZ GONZÁLEZ a la seva traducció del *Kitāb al-bayān* de Ibn 'Idārī amb el nom de *Historias de al-Andalus*, I, Granada 1860) o bé en llarg apèndix (E. LAFUENTE en la seva ed. i trad. de *Akhbār Majmū'a*, Madrid 1876). Però que jo sàpiga mai no s'ha fet un aprofitament ni sistemàtic ni parcialment adequat.

16. *Corpus scriptorum muzarabiorum (C.M.S.)* I, ed. I. Gil, Madrid 1973, p. 13, paràgraf 36. Per aquest text és fonamental l'estudi de CESAR E. DUBLER, «Sobre la crònica aràbigo-bizantina de 741 y la influencia bizantina en la Península Ibérica» a *Al-Andalus* XI (1946) pp. 283-349; veure també els curts comentaris que li dedica M. C. DÍAZ Y DÍAZ a «La historiografía hispana desde la invasión árabe hasta el año 1000» a *La storiografia altomedievale*, Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, XVII, Spoleto 1970, pp. 314-316.

17. La *crònica del 754* intercala la conquesta d'Ifrīqiya entre les expedicions als confins de l'Índia que glossa amb un afegitó tan dramàtic com inventat sobre la ruïna de les ciutats i l'atac a Hispània (C.S.M. p. 31 paràgraf 42).

18. És remarcable l'exactitud en la descripció, encara que esquemàtica, de la política expansiva d'al-Walīd, continuació puntual de la d'Abd al-Lik i al-Hajjaj i àdhuc dels seus tres fronts principals, a Bizanci i les pro-

Però el terme *vectigal* té, en principi, un significat massa general com per atribuir al text un sentit precís, més qualificat. Nogensmenys està clar que el terme no sembla procedir del lèxic fiscal visigot, al menys del que jo conec, on *vectigal* designa els drets de duana (*portorium*)¹⁹. L'autor bizantí, en sumaritzar el mode específic que va adoptar l'ocupació d'Hispània respecte de les altres expedicions militars ordenades per al-Walīd acut com a referència a l'ordenació jurídica romana dels territoris conquerits, pel la qual aquests esdevenien del fet mateix de la conquesta *ager publicus*. Els indígenes, doncs, eren considerats com a *possessores* i pagaven un cànon fix a l'Estat, bé en diners (*vectigal stipendiarum*) bé en espècie (*vectigal*). Cal remarcar que aquest cànon no era jurídicament un tribut sinó un lloguer (*pensio*)²⁰. Ara bé, aquesta assimilació de la forma jurídica musulmana a la romana és de fet una reducció simplificadora que l'autor es veu obligat de fer. Perquè el que estableix al-Walīd no és un *vectigal*, sinó un *kharāj*. La diferència radica en el fet que el *kharāj* no confereix un caràcter uniforme a les terres afectades per ell, atès que hi ha diferències categòriques segons la forma pactual o no en què han passat sota domini musulmà. Si hi ha hagut un pacte (*ṣulh*), els propietaris indígenes mantenen tots els seus drets a la terra a canvi d'un *kharāj* estipulat en el pacte; si, en canvi, el domini musulmà s'ha obtingut per conquesta (*anwa*), les terres passen indivises i inalienables a la comunitat musulmana, l'Estat, en concepte de botí de guerra (*fay*) i en forma jurídica de funda-

víncies imperials africanes, els atacs a les illes mediterrànies (Xipre, Sicília, Sardenya) i Sind; veure respectivament M. A. SHABAN, *Islamic history. A new interpretation* (AD 600-750, A.H. 132). Cambridge at the University Press 1971, pp. 100-126; A. M. FAHMY, *Muslim sea power in the eastern Mediterranean from the seventh to the tenth century A.D.*, Cairo 1966, pp. 114-128; H. KHAN, «The motive behind the Arab invasion of Sind as gleaned from the Fatuh al-Buldan» a *Journal of the Asiatic Society of Pakistan* XIV (1969), pp. 59-64.

19. L. A. GARCÍA MORENO, «Algunos aspectos fiscales de la Península Ibérica durante el siglo VI» a *Hispania antigua* I (1971), p. 242; i, del mateix, «Estudios sobre la organización administrativa...», p. 55. En canvi és emprat per a designar impost, taxa, pels mossàrabs de Còrdova.

20. Per l'origen veure A. PELLETIER, *Lexique d'antiquités romaines*, París 1972, p. 126; Salvià, cap a la primera meitat del s. v fa mescladissa de termes que considera com a sinònims, *capitatio, rerum tributa, vectigalia, agrorum munia*, citat per W. GOFFART, *Caput and Colonate...*, p. 36 n. 18; B. SANTILLANA, *Istituzioni di diritto musulman malachita*, Roma, 1938 I, lib. VI, p. 367 n. 261.

ció (*waqf*) administrada per l'erari públic (*bayt al-māl*)²¹. Però de fet en la majoria dels casos, els indígenes es quedaven com a llogaters (*musta'jir*) de les seves antigues terres, ara convertides en *arādī kharājiyya*; per tant podien ser foragitats en cas de no pagar el lloguer i no tenien dret qualsevol de transmissió malgrat que la pràctica fes tolerable un costum de successió del fill gran a la mort del conrador llogater²².

És plausible, doncs, argüir que l'autor en descriure l'establiment d'un sistema de taxació com a resultat de la presa del poder per Mūsā en nom d'al-Walīd, simplifica una realitat segurament més complexa ja que la seva elecció lèxica, l'única per altra banda que potser estava al seu abast, no fa coneixedor si el *kharāj* és imposat mitjançant pactes o per les armes. I pel que sabem per altres fonts resulta que la primera alternativa és la que s'adoptà en la major part del territori d'Hispania²³.

El pacte de Teodomir i la pacificació d'Abd al-Azīz b. Mūsā
(94/713-97/715[6])

La Crònica del 754 fa explícit esment del pacte (*'ahd*) que negocien 'Abd al-Azīz b. Mūsā i Teodomir²⁴. Ara bé, resulta, com ja és prou sabut i comentat²⁵, que el document d'aquest

21. B. SANTILLANA, *Instituzioni...*, pp. 359-370; P. CHALMETA, *Concessiones territoriales en al-Andalus*, pp. 11-12.

22. De fet, doncs, l'estatut de les terres entregades per pacte o conquerides violentament tendia a confondre's atès que ambdues, colpides per un *kharāj*, eren en rigor *arādī kharājiyya*, a benefici de la comunitat musulmana. El que sí que variava radicalment era l'estatut legal dels indígenes antics possessors que havien romàs a les seves terres, bé en qualitat de protegits (*dimmiēs*) conservant per això un domini sobre la terra bé com a llogaters sense cap dret sobre la terra. Per tot això veure B. SANTILLANA *Instituzioni...* pp. 361-365; per Qudama b. Ja'far, primer quart del s. IV/IX, la major divergència radica en el dret dels musulmans d'exigir un *kharāj* més alt del prèviament establert a les terres *'anwātan* mentre que a les *sulhan* els acords estipulats devien ser respectats (*Kitāb al-Kharāj wa sinā'at al-kitābah*, ed. per A. Ben Shemesh, London 1966, pp. 82 (text) i 29 (trad.).)

23. L'ordenació i anàlisi, difícil i complex, de les fonts àrabs ha estat ja encetat per P. CHALMETA, que em serveix de referència constant.

24. ...*nomine Theudemir, qui in Spanie partes non modicas Arabes intulerat neces, et diu exaggeratos pacem cum eis federat habiendus... qui et apud Amīr Almuminim inter ceteros inuentus humiliter est honoratus; et pactum, quem dudum ab Abdilaziz acceperat, firmiter ab eo reparatur* (C.S.M. p. 34, paràgraf 47).

25. E. A. LLÓBREGAT comenta adequadament totes les edicions de textos

pacte es conserva en diverses versions puntualment coherent ²⁶. La recent interpretació de E. Llobregat és, al meu entendre, un avenç considerable en la comprensió del text. M'interessa destacar 1) que es tracta d'un 'ahd, un pacte per al qual la sobirania passa als àrab-musulmans ²⁷, 2) que Teodomir i els seus súbdits adquireixen la protecció (*dimma*) de Déu, reservada per cristians i jueus, 3) que Teodomir, dintre el seu territori, definit per set ciutats, no tindrà cap autoritat superior a ell, i que tampoc els seus companys veuran rebaixada la seva posició, 4) que Teodomir i els seus companys (*aṣḥāb*) hauran de pagar una *jizīa* consistent en 1 dinar, 4 almuds de blat, 4 d'ordi, 4 *aqsat* de vinagre, 1 *qisṭ* de mel i 1 d'oli, però que la *jizīa* dels esclaus o serfs ('*abīd*, sing. '*abd*) serà només la meitat de les quantitats indicades.

Aquests quatre punts contenen un cúmul de problemes fins ara no resolts i alguns d'ells àdhuc deficientment proposats o tot just plantejats.

P. Chalmeta ²⁸ ja va fer notar l'estreta semblança entre aquest 'ahd i alguns altres signats durant la conquesta d'al-Jazīra, Mesopotàmia, (18/639-20/641), transmesos per al-Balādhurī ²⁹ i Abū

del pacte amb la corresponent bibliografia en el seu estudi *Teodomiro de Oriola*, Alicante 1973. Posteriorment han tractat la qüestió. J. BTA. VILAR *Orihuela Musulmana*, Murcia 1976, pp. 13-52; i E. MOLINA LÓPEZ i E. PEZZI DE VIDAL, «Últimas aportaciones al estudio de la cora de Tudmir (Murcia). Precisiones y rectificaciones», a *Cuadernos de Historia del Islam*, núm. 7 (1975-1976), pp. 83-110. Altrament J. VALLVÉ va publicar un treball sobre els aspectes geogràfics i de divisió del territori que LLOBREGAT no pogué conèixer, «La cora de "Tudmir" (Murcia)» a *Al-Andalus*, XXXVII (1972), pp. 145-189.

26. E. A. LLOBREGAT aplega els textos originals d'al-'Udhri i d'al-Dabbi i les traduccions de A. HUICI, E. LÉVI-PROVANÇAL, P. MAESTRO, J. A. CONDE, F. J. SIMONET i M. GASPÀR REMIRO (*op. cit.* pp. 15-24); E. MOLINA i E. PEZZI donen els textos originals de totes les versions conegudes, suggerint també un esquema de transmissió textual quelcom diferent del de LLOBREGAT (*op. cit.*, pp. 100 i apèndix 1).

27. Sembla anar errat LLOBREGAT quan sospita, tot subrrallant-ho, que «este fue el único pacto que se concertó en términos precisos y exactos, con escritura de otorgamiento» (*op. cit.* p. 84). És l'únic que, efectivament, es conserva. Però clarament no és l'únic 'ahd *al-yulh* de tipus clàssic (que reuneix justament les condicions de precisió i atorgament en escriptura que exigeix LLOBREGAT); CHALMETA fa esment del tractat perdut amb Mallorca i Menorca al qual Ibn 'Idbārī (*Al-Bayān al-Mugrib*, II, Leyde 1951, pp. 91/145) inequívocament al·ludeix quan tracta precisament de la seva renovació (*tajdīd 'ahdikum*) en l'any 235/849-850 (CHALMETA, *Concesiones...* pp. 27-28).

28. *Concesiones...*, p. 15.

29. 'Ijād b. Ganim al-Fihri imposa una *jizīa* d'un dinar per cada home

Yūsūf³⁰. Tanmateix però aquest clar precedent no resol la qüestió de la imprecisió fiscal del terme *jizīa*, habitualment entès com a capitació, i convencionalment considerat com a equivalent amb *kharāj* en els primers temps de l'expansió³¹.

El treball de D. R. Hill sobre 554 reports d'acabament d'hostilitats entre 12/634 i 35/656 revela que aquesta equivalència és quelcom més problemàtica que no s'havia pensat. La freqüència del terme *jizīa* (53.2 %) és quasi dues vegades superior a la de *kharāj* (28.1 %). Segons Hill, la causa d'aquesta preferència per *jizīa* seria l'origen corànic del terme que el faria més prestigiós i sobretot més familiar i abastable pels musulmans³². De ser així, i és molt raonable que ho sigui, *jizīa*, en un principi, seria al terme emprat per designar la taxació en general que recau directament tant sobre les persones (cristians i jueus) com sobre les seves terres, atès que aquest és el sentit que tenen les disposicions coràniques al respecte³³. Serien doncs els distints assaigs d'establiment de processos fiscals que anirien imposant una diferenciació paulatina, d'utilització desigual, tendent a reduir el significat de *jizīa* al de capitació personal³⁴. Eren justificades les admonicions de Shaban sobre el segur fracàs de voler atribuir les irregularitats i ambigüitats en la terminologia fiscal d'aquest període a mesures planificades d'acord a un formulari teològic i jurídic ben establert; en efecte, les mesures eren preses segons requirien les circumstàncies ensems imprevisibles i atzaroses³⁵.

Aquesta curta digressió és suficient, penso, per fer entendre la

—dones i nins exclosos— i un nombre de mesures de blat, i unes certes mesures d'oli, vinagre i mel (Al-Baladhurī, *Liber expugnationis regionum*, ed. M. J. DE GOEJE, Leyden 1866, pp. 172-174).

30. Segons Abū-Yūsuf la *jizīa* consistia en el pagament d'un dinar, dos *mudds* de blat, dos *aqsat* d'oli i dos *aqsat* de farratge verd (*Kitāb al-Kharāj*, «Bulaq», Cairo H. 1308, p. 23).

31. Així SANTILLANA recollint tota la tradició ben establerta ja des de principis de segle (*Istituzioni...*, p. 362); veure tanmateix el resum indecís de R. MARTRAN a *L'expansion musulmane (VIIe-XIe siècles)*, París 1969, pp. 265-266.

32. *The termination of hostilities...*, pp. 169-170.

33. *Al-Qur'ān* IX, 29. Veure els pertinents comentaris de R. BLACHÈRE sobre el sentit del mot *jizīa*, «taxa, en general» tant sobre les terres com sobre les persones (*Le Coran*, trad. de R. BLACHÈRE, París 1966, p. 216 n. 29).

34. Santillana, *Istituzioni...*, pp. 366-367.

35. *Islamic history...*, p. 48. I ja abans D. C. DENNET havia subrallat la diversitat de continguts que amagaven el doble *kharāj/jizīa* (*Conversion and the poll-tax in early Islam*, Cambridge, Mass. 1950).

improcedència en considerar la *jizīa* establerta en el pacte de Teodomir com una simple capitació personal. El text estipula clarament un mateix tipus d'assignació fiscal (*jizīa*), però avaluat en quantitats diferents segons la categoria de lliures o serfs³⁶. A la vegada, aquesta assignació preveu un doble tipus de pagament, en diner i en espècie. És doncs, clarament, també un *kharāj* atès que grava directament la terra.

Les terres de la zona de domini de Teodomir eren així *arādī kharājīyya*. Però tanmateix l'assignació de responsabilitat fiscal és només la primera i indispensable etapa del procés fiscal. L'etapa següent és la recollecció de la taxa. I aquí, justament, s'obre un nou problema. No fent-se en el *'ahd* cap esment dels mecanismes per portar a terme la realització fiscal, és inevitable plantejar si serà una burocràcia àrabo-musulmana, encara que rudimentària, la que organitza la percepció de l'impost o bé si, limitant-se a fixar les assignacions fiscals que tanmateix mai seran capitacions estrictes atès que queden excloses les dones, els vells i els nins, serà Teodomir qui procedirà a fer-la. La diferència és considerable, ja que el segon cas pot suposar que l'àrea de domini de Teodomir constituïa una certa unitat fiscal i administrativa abans de la conquesta i que, per consegüent, aquest domini no sorgí com a estructura administrativa de la negociació entre Teodomir i 'Abd al-Azīz. Però E. Llobregat aporta alguns arguments prou seriosos, sinó decisius, com per inclinar-se per la segona alternativa³⁶. El que està en joc és, naturalment, l'instrument decisiu per portar a terme l'assignació fiscal, el *census*, el registre, les deficiències o exactitud del qual condicionen tot el procés fiscal, i àdhuc la seva regular existència. En aquest sentit la postulació d'un *census* d'origen visigòtic i, per tant, d'un domini sobre la zona de Teodomir legalment constituït faria més fàcilment entenedor el problema. Però, repeteixo, hi ha massa coses en contra. A les observacions de Llobregat cal afegir-hi la consideració que de les set ciutats (Oriola, Mula, Lorca, BLNTLA, Alacant, Elo, Elx) eren

36. *Teodomiro de Oriola...*, pp. 74-77 i 100. Aquest punt, com s'ha insinuat abans, és un dels més obscurs i vidriosos ja que es tangencial a tota l'ennuada qüestió, ideològicament imposada, de la «continuitat» dels «elements hispànics» —sigui quin sigui el significat d'això— com a factor de base de l'organització social andalusina. Ja s'ha dit abans que el greu desconeixement de l'organització fiscal visigoda prohibeix, en rigor, inferir dels textos administratius àrabs un model administratiu anterior sense almenys una forta argumentació prèvia.

agrupacions petites, en declivi, la majoria de les quals s'esfondren, fantasmals, a partir de la instal·lació dels siris a la zona a partir del 125/743. Tal vegada sigui encertada l'opinió de Llobregat sobre el fet que l'esment de les set ciutats correspongui a l'espai d'ubicació de l'oligarquia dominant visigoda i cristiana enfront d'una pagesia servil encara pagana o tot just cristiana; però també potser que els àrabo-musulmans imposessin unes circumscripcions administratives a partir de les ciutats, precisament a causa de la seva pràctica expansiva anterior per les províncies bizantines i sassànides més fortament urbanitzades, de la mateixa manera que imposen unes receptes fiscals ja experimentades a al-Jazīra ³⁷.

La qüestió sembla, doncs, insoluble. De totes maneres, l'assignació fiscal en moneda, clarament destinada a recollectar numerari per pagar l'estipendi ('*aṭā'*) a les tropes tribals, era insostenible més enllà d'uns primers pagaments efectuats pels grups dominants i que equivaldrien a un desatresorament similar a l'esperonat arreu de les ex-províncies bizantines i sassànides ³⁸. Més enllà del 128/746 no pogueren complir-se els termes del tractat. Aquest any una filla de Teodomir es casà amb Khaṭṭāb b. 'Abd al-Jabbar b. Nadir. Els descendents de Teodomir, irreconeixibles sota el nom de Banū Jaṭṭāb, s'intallaren ricament a Múrcia. El domini de Teodomir es convertí en una regió administrativa (*kūrā*) i el nom del vell i astut visigot va esdevenir ja per sempre Tudmīr.

* * *

37. La utilització dels «polyptychus» visigots esmentats a les *Leges Visigothorum* (la XII.2.13, per exemple) és inversemblant en el cas de Teodomir ja que no hi hauria cap correspondència necessària entre els censats abans del 713 i després. Altrament no és discernible una norma generalitzada pel que fa al manteniment dels cossos administratius i fiscals pre-musulmans. Es mantenen d'alguna manera a Kūfa però sota la supervisió d'un 'āmil àrab; en canvi, no és gaire clara la forma adoptada a al-Jazīra, i a Egipte els caps d'alqueria o llogarets semblen haver tingut alguna responsabilitat en el censar i recollectar els impostos. En tot cas l'ús d'administradors indígenes no pot indentificar-se, sense més argumentació, amb la preservació d'un procés fiscal pre-musulmà. Hi ha, doncs, tota una feina a fer per tal d'elucidar les específiques formacions d'unitats fiscals necessàriament derivades de desiguals i més o menys distants circumstàncies històriques.

38. Com ha posat de relleu A. S. EHRENKREUTZ amb «Another orientalist's remarks concerning the Pirenne thesis» a *Journal of the economic and social history of the Orient* 1972; pp. 94-104.

Dos textos més de la *Crònica* fan esment d'activitats clarament destinades a organitzar un procés fiscal. Un d'ells datat per l'hègira el 97/715 (6) resumeix així les accions d'Abd al-Azīz b. Mūsā durant tres anys:

«Abdellazis omnem Spaniam per annos tres sub censuario iugo pacificans...»³⁹.

Evidentment al pacte amb Teodomir s'inclou dins aquest interval, atès que el 97 'Abd al-Azīz és assassinat, a Hispali, però la falta de precisió geogràfica de l'autor —que resulta enutjosament habitual— impedeix del tot localitzar on es desenvolupen les seves accions. Per altres fonts sabem, però, que no degueren ultrapassar de Mèrida per la banda occidental i d'Oriola per l'oriental⁴⁰. Cal tanmateix remarcar que aquestes accions són netament referides com destinades a la concessió de paus per mitjà, o a canvi, de l'establiment d'un registre, d'unes assignacions fiscals, de junyir al cens (*censere-censire*).

Hí ha un altre report, força més fosc, sobre la concessió d'una pau a les regions entorn de Toledo:

«...atque Toletō urbem regiam usque inrumpendo adiacentes regiones pace fraudifica male diuerberans...»⁴¹.

La datació per l'hègira d'aquest text, el 92/711(2), és errònia atès que l'arribada de Mūsā a Hispània —a qui el text fa responsable d'aquesta «pau fraudulenta»— no es produeix probablement fins el juny del 712, o sigui, el *ramadān* del 93. Però tanmateix no cal esperar una excessiva correcció cronològica. L'important és advertir que el text situa l'entrada de Mūsā clarament després d'una primera «devastació» portada a terme per unes forces expedicionàries que cal identificar-les amb Tāriq b.

39. C.S.M. p. 35 paràgraf 51.

40. Veure una anàlisi de les fonts àrabs a C. SÁNCHEZ ALBORNOZ «Itinerario de la conquista de España por los musulmanes» a *Cuadernos de Historia de España*, X, pp. 21-74, en especial pp. 55-57; E. DE SANTIAGO SIMÓN «Los itinerarios de la conquista musulmana a la luz de una nueva fuente: Ibn al-Sabbāḥ» a *Cuadernos de Historia del Islam* 3 (1971), pp. 51-65.

41. I segueix «...nonnullos seniores nobiles viros, qui utique remanserant, per Oppam filium Egiche regis a Toletō fugam arripientes gladio patibuli iugulat et per eius occasionem cunctos ense detruncat» (C.S.M. p. 32 paràgraf 45).

Ziyād, arribat el 92/abril-maig del 711, per molt que la *Crònica* anteriorment hagi mig confós el personatge amb Tarif abū Zur'ā, les incursions del qual ocorregueren a partir de *ramadān* del 91/juliol del 710. Per consegüent, aquesta pau amb les «regions circumdants» de Toledo es va fer, segons la *Crònica*, a partir del *ramadān* del 93. Però això planteja certs problemes pel fet que Tāriq suposadament va entrar a Toledo abans d'aquesta data. Nogensmenys la qüestió és que els textos sobre l'ocupació de Toledo són enormement ambigus i relliscosos⁴². Tractant-se, doncs, del centre administratiu i residencial més important —la «zona nacional» en el sentit proposat per E. Ewig⁴³— és irregular aquesta manca de concreció, i especialment en els textos llatins⁴⁴ sempre propicis als excessos elegíacs en aquests afers.

Penso que sobre la base de dues informacions de la *Crònica* es pot postular que l'entrada de Mūsā a Toledo va produir-se després d'haver signat aquesta «pau fraudulenta» amb les regions circumdants i que Toledo, molt probablement, era ja una ciutat deserta d'autoritat, tant política com eclesiàstica i que, per consegüent, ni va haver-hi resistència als àrabo-musulmans ni pacte de cap tipus. D'aquesta indefinició real provindria l'ambigüitat textual.

En efecte, la *Crònica* dóna dos reports sobre Toledo, de forma discontinua i d'esfumada cronologia. Es tracta de la notícia de la fugida de Sindered, arquebisbe de Toledo, i de la matança de nobles, refugiats de Toledo, efectuada per Mūsā⁴⁵.

42. Com queda ben palès als treballs abans esmentats de SÁNCHEZ ALBORNOZ i E. DE SANTIAGO.

43. «Résidence et capitale pendant le haut Moyen Age» a *Revue Historique* CCXXX (1969), pp. 25-72.

44. RODERIC TOLEDÀ és l'únic a afirmar que Toledo fou ocupada pels àrabo-musulmans a una data precisa: ...*Sinderedus, sub quo fuit ab Arabicus civitas occupata* (*De rebus Hispaniae* reimp. facsímil de l'ed. de 1799, llibre IV, cap. 3, p. 78, València 1968). Però és clarament una immerescuda deducció que RODERIC TOLEDÀ fa de la notícia de la fugida de Sindered que dóna precisament la *Crònica del 754*. En canvi el Toledà evita fer aquesta deducció a *Historia Arabum* on curiosament no hi ha cap esment de Sindered, tot i que una de les seves fonts sigui la *Crònica del 754*. No és aconsellable, doncs, fer servir el text de Roderic per a provar que Toledo va capitular abans de la fugida de Sindered, com sembla fer-ho Chalmeta (*Concesiones...* p. 12).

45. C.S.M., p. 32 paràgrafs 44 i 45 respectivament. Ambdues notícies són tèrboles. En concret la fugida de Sindered sembla poder situar-se just abans de l'entrada àrabo-musulmana a Toledo malgrat que també pugui servir de base a una interpretació contrària; vet aquí el text: *Qui [Sinde-*

En el primer cas, la *Crònica* situa la deserció de Sindered pel mateix temps de la darrera data que ha donat abans: l'any sisè del regnat d'al-Walid. Cal acceptar les propostes cronològiques de la *Crònica* al marge que siguin o no correctes ja que permeten a l'autor d'establir un propi sistema de referències temporals. Doncs bé, l'any sisè d'al-Walid correspon, segons l'autor, al 93 de l'hègira; o sigui, poc després de la victòria de Guadalete que situa també en el 93. La raó d'aquesta fugida és clara: la por a l'invasió àrab. Per a l'autor, la fuita, doncs, es produeix abans que els àrabo-musulmans hagin entrat a Toledo.

Més endavant l'autor en narrar l'entrada de Mūsā i posterior «pau fraudulenta» amb la qual «assota amb despietat» les regions a l'entorn de Toledo, torna a emprar la data del cinquè any d'al-Walid i 92 de l'hègira; està clar que la fugida de Sindered s'ha de produir doncs, segons l'autor, amb posterioritat a la «pau fraudulenta». Altrament no està gens clar el que vol dir l'autor amb «assotar amb despietat les regions circumdants amb una pau fraudulenta». Bé sigui una pau no gens beneficiosa pels sectors dominants de Toledo o bé una pau les condicions de la qual no foren mantingudes per Mūsā, el fet és que la prosa grinyolant, d'ofuscadora vehemència de l'autor, justifica el disminuir l'evident i previsible parcialitat dels judicis valoratius⁴⁶ que fa sobre els «desastres lamentables» que comporta l'ocupació àrabo-musulmana.

redus] et post modicum incursus Arabam expabescens non ut pastor, sed ut mercennarius Xpi oues contra decreta maiorum deserens Romanie patrie cese aduentat. J. F. RIVERA REGIO no intenta precisar la data de rugida acontentant-se de comentar que «a Sinderedo le debió ocurrir el tremendo golpe de la invasión árabe durante su pontificado. Aterrorizado como tantos otros, no encontró más solución que la huida, dejando a su grey abandonada» (*Los arzobispos de Toledo desde sus orígenes hasta fins del siglo XI*, Toledo 1973, p. 150).

46. És injustificat seguir confonent l'expressió de desconcert i angúnia dels grups dominants, representats per la prosa clerical, amb el significat precís que tingué el procés d'ocupació àrabo-musulmà primer, i d'islamització i arabització després, que va anar introduint fondes i àdhuc irreversibles modificacions. L'estudi de Hill conclou assenyalant la disposició, i les seves causes, a l'acceptació de l'ocupació musulmana a les ex-províncies bizantines i sassànides (*The termination of hostilities...* pp. 179-180). I per el cas d'Hispania, naturalment menys estudiat, E. LLOBREGAT arriba a posicions semblants a les de HILL, fent més explícit però el procés d'anivellament social que, almenys en un principi, posava en funcionament la islamització, tot concedint una més gran importància al paganisme dins l'entramallat

L'haver situat l'entrada de Mūsā el 92 sense més precisió, la fugida ha de ser posterior, el 93. En efecte, ambdós fets haurien d'haver-se produït entre el *ramadān* i el *dū-l-ḥiyya* del 93 (juny i setembre del 712), però aquestes dates són contradites per gairebé tots els textos àrabs. Per a l'autor de la *Crònica* el compte pels anys lunars de l'hègira resulta massa difícil; però la seqüència temporal que ens proposa és acceptable, en col·locar la fugida de Sindered després de l'ocupació pactada amb els territoris adjacents, on ja es trobaven nobles i vells fugitius de Toledo, indicatiu clar de la descomposició de les estructures de poder de la ciutat reial. No va haver-hi resistència ni pacte, doncs.

* * *

Dintre la llarga descripció de la destrucció portada a terme per Mūsā, segons la *Crònica*, de ciutats i de la matança de «seniores et potentes»⁴⁷ figura un raport interessant:

Sicque dum tali terrore cunctos stimulat, pacem nonnullæ ciuitates que residue erant iam coacte proclamitant; adque suadendo et inridendo astu quodam... Nec mora petita condonant; sed ubi inpe(t)rata territi metu recalcitrant, ad montana temti iterum effugientes fame et diuersa morte periclitant»⁴⁸

ideològic pre-musulmà del que la historiografia *espanyola* es permet fer (*Teodomiro de Oriola...*, pp. 105-109; i també del mateix autor *La primitiva cristiandat valenciana, segles IV al VIII*, València 1977, pp. 125-131). Però tanmateix abans H. J. KRESS havia pertinentment indicat els necessaris efectes desprivatitzadors que sobre la tenència de la terra va tenir la possessió eminent de la *ʿumma* representada per l'estat, clarament a partir dels emirs omeies, i el canvi en l'estatut personal propiciat per l'adopció de l'Islam a la vegada com a religió i factor culturalitzant (*Die islamische Kulturepoche auf der iberischen Halbinsel. Eine historisch-kulturgeographische Studie*. Marburg-Lahn. «Marburger Geographische Schriften» 43, 1968, pp. 48-90 i 161-212).

47. C.S.M. pp. 32-33, paràgraf 45. Abans s'ha fet esment d'aquells «seniores nobiles» refugiats a Toledo. He de confessar que no sé que fer-ne dels joves i lactants que són esquarterats (... *iubenes atque lactantes pugionibus trucidat*) Són el contrapunt retòric dels senyors i poderosos seglars? En aquest cas caldria fer una interpretació molt estricta, eminentment cronològica de «seniores et potentes seculi cruci adiudicat, però «potens» sembla desaconsellar-ho.

48. C.S.M. pp. 32-33, paràgraf 45. El text sembla al·ludir a episodis ben concrets que no han estat prou notats degut tal vegada precisament a formar part de la narració antecedent al plant.

El text proposa que les poques ciutats no derruïdes pel foc es veuen obligades, per por, a demanar la pau. Però els seus habitants, temorencs un altre cop, rebutjen la pau aconseguida i fugen desordenadament cap a les muntanyes i moren de fam i d'altres causes. Sembla que les ciutats alludides per aquesta informació, massa específica i puntual com per a ser inventada o desbaratada, i curiosament no gens remarcada pels comentadors, hagin de situar-se topogràficament dins una zona determinada per Osca, Lleida, Girona, Tarragona i Barcelona. Diu el text que Mūsā devastà

«sicque non solum ulteriorem Spaniam, sed etiam et citeriorem usque ultra Caesaraugusta antiquissimam ac florentissimam ciuitatem...»⁴⁹

i afegeix immediatament la narració del pacte fet i tot d'una romput amb la fuga a les muntanyes que no poden ser sinó els Pirineus o els contraforts prepirinencs.

Malgrat una, per ventura només aparent, diferència cronològica d'uns quatre a cinc anys, la informació és relacionable amb el text conegut per *De goti qui remanserint ciuitates Ispaniensis* i que forma part del conjunt conegut per la *Crònica Profètica*⁵⁰, amb les notícies procedents d'Aḥmad al-Rāzī segons les quals seria Tāriq o Mūsā el conqueridor de Tarragona⁵¹ i amb la descripció del setge d'Osca conservada per al-Himyarī⁵². Tot aquest cos de notícies la referència, sense gaire precisió geogràfica, als esdeveniments ocorreguts a les zones de Lleida i l'Alt Aragó i a la zona més oriental que els àrabs coneixeran pel

49. C.S.M. p. 32, paràgraf 45.

50. Ho va posar primer en relació C. SÁNCHEZ ALBORNOZ («Itinerario de la conquista de España por los musulmanes» a *Cuadernos de Historia de España* X, 1948, pp. 21-74, en especial pp. 56-63). Pel text de la *Profètica* veure l'edició de M. GÓMEZ MORENO «Las primeras crónicas de la Reconquista: el ciclo de Alfonso III» a *Boletín de la Real Academia de la Historia* 100 (1932), pp. 622-628.

51. *Crònica del Moro Rasis, versió del ajbūr mulūk al-Andalus de Aḥmad b. Muḥammad b. Mūsā al-Rāzī, 889-955*, ed. D. Catalán y M.ª Solledad de Andrés et alia. Madrid 1974; pp. 40-41.

52. Setge que curiosament durà també set anys com el de la pacificació de «totes les ciutats i tots els castells visigots» de la qual ens informa la *Crònica Profètica* (E. LÈVI-PROVENÇAL *La peninsule Ibérique au Moyen Age d'après le «Kitāb al-rawd al-mi'tar»*, Leyde 1938, p. 236.)

nom d'*Afranj* i que cal fer començar no més al sud de Barcelona ⁵³.

Gran part dels dubtes de C. Sánchez Albornoz ⁵⁴ i de R. d'Abadal ⁵⁵ sobre si efectivament *Afranj* va ser objecte de pressions militars prové del fet que no llegiren, o cregueren indigne de consideració, el paràgraf que ve tot just a continuació del que comença «Sicque non solum ulteriorem Spaniam...». D'haver continuat llegint haguessin hagut de concedir més crèdit als textos àrabs que indiquen uns moviments militars més enllà de Saragossa ⁵⁶. Altrament els textos de la *Crònica Profètica* i d'al-Himyarī assenyalen una cronologia congruent atès que ambdós situen el començament de les accions contra l'alt Aragó tot d'una després del desembarcament (al-Himyarī) i després de la derrota de Roderic (*Crònica Profètica*); el període de set anys ens porta cap al 718-720, quan les accions militars d'al-Hurr i d'al-Samḥ obliguen a concloure pactes ⁵⁷.

53. Com bé indica C. SÁNCHEZ ALBORNOZ, al-Maqqarī fa arribar fins a Narbona les expedicions ordenades per Tāriq («Itinerario...», p. 62; i el text d'al-Maqqarī a l'apèndix II de *Akhbār Majmū'a*, ed. E. Lafuente y Alcántara, 1867, pp. 190-191; la notícia sembla provenir d'Ibn Hayyān).

Un text del *Diwān Silat al-simḥ wa-simat al-mirḥ* d'Ibn al-Shabbāt, fa arribar només Tāriq a Saragossa; veure'n una primera anàlisi a E. DE SANTIAGO «Los itinerarios de la conquista musulmana a la luz de una nueva fuente: Ibn al-Shabbāt» a *Cuadernos de Historia del Islam* 3 (1971), pp. 51-65; i del mateix autor «Un fragmento de la obra de Ibn al-Shabbāt (s. XIII) sobre al-Andalus» a *Cuadernos de Historia del Islam* 5 (1973), pp. 7-91, en especial 60-62 i mapa p. 90.

54. «Itinerario...», pp. 56-63.

55. «El paso de Septimania del dominio godo al franco a través de la invasión sarracena, 720-768» a *Cuadernos de Historia de España*, XIX (1953), pp. 5-54, en especial pp. 9-17. D'ABADAL es refiava del fantasmagòric guió proposat per M. COLL i ALENTORN segons el qual Akhīla, que figura a una llista de reis i encunya monedes a Tarragona, Girona i Narbona, era fill de Witiza i aliat doncs amb els àrabo-musulmans; per consegüent Tāriq i Mūsā degueren abstenir-se «de toda campaña...contra esas regiones» (*Op. cit.*, p. 14). Finalment COLL i ALENTORN ha publicat el seu treball *Els successors de Witiza en la zona nord-est del domini visigòtic*, Barcelona 1971.

56. Veure nota 53. I afegir *Akhbār Majmū'a* —«Saragossa i les seves ciutats» o «Saragossa i les ciutats que d'ella depenen», p. 19 i 31, i l'anomenat pseudo-Ibn Quṭayba, editat i traduït parcialment per J. Ribera al vol. II de la «Colección de obras de la Historia», 1926, p. 116; i al-Rāzī, veure n. 5.

57. J. M.ª MULLAS suggereix que és al-Hurr qui fa capitular Osca, Tamarit, Fraga, Montsó i tota la conca del Cinca («La conquista musulmana de la región pirenaica» a *Pirineos* IV (1946), pp. 35-67; esmentat també per d'ABADAL «El paso...», p. 16, n. 8) però el setge i la presència musulmana (conrant la terra i edificant habitatges segons al-Himyarī) són molt anteriors. Per altra banda la reordenació de l'hàbitat descrita sumàriament per la

Malgrat, doncs, que la precisió geogràfica «usque ultra Caesaraugustam» no permeti de resoldre la qüestió de fins on exactament varen arribar les forces expedicionàries àrabo-musulmanes abans de finals del 714, fa possible assegurar que, molt probablement, la zona «catalana» fou recorreguda fins, almenys, a Narbona; i molt probablement va ser Tāriq b. Ziyād el que dirigí totes les operacions en aquest sector⁵⁸. Però el que és més important de constatar és que tant l'alt Aragó com *Afranj* varen ser des del principi sotmesos a pressions militars que havien d'afectar, encara que desigualment, tota l'organització i estabilitat territorial de l'aristocràcia dominant.

Altrament, no deixa de constituir una certa sorpresa —en especial com a contrapunt al fenomen de desurbanització que els historiadors actuals postulen, i amb raó, com a un dels trets específics de les transformacions socials tardimperials— que la narració de l'ocupació àrabo-musulmana passi gairebé exclusivament per la descripció d'un seguit de conquestes de ciutats i «castra»⁵⁹, bé per la força o bé mitjançant un pacte. El fet que gairebé totes aquestes ciutats estiguessin en ple declivi o tot just vorejant la runa més total —i totes les dades apunten en aquesta direcció⁶⁰—, no exclou que encara fossin els nuclis fonamentals de l'aparell administratiu visigot, d'una classe dominant sense prou força per

Crònica Profètica (els gots habiten els «castra» i els llogarets, «vici», i buïden les ciutats) fa pensar amb la presència regularitzada ja d'àrabo-musulmans. Tal vegada el que estan indicant aquests dos textos, sense cap interconnexió possible, és que els exèrcits àrabo-musulmans eren i funcionaven com a grups tribals amb desplaçament de tots els membres del *qawm*, com ha posat de relleu P. GUICHARD (*Al-Andalus, estructura antropològica de una sociedad islàmica en Occidente*. Barcelona 1976, pp. 285-457). Un text de Paulus Diaconus insisteix en el fet dels desplaçaments *cum uxoris et parvulis* per a establir-se a l'Aquitània deu anys després de la conquesta, o sigui entorn el 720-721. (Apendix 6.è a *Akhbār Majmū'a*, p. 167 i comentat per P. GUICHARD, *op. cit.*, p. 202).

58. És convincent l'argumentació de C. SÁNCHEZ ALBORNOZ d'identificar «Tarif, el hijo de Nazayr» dels textos romanzats d'al-Rāzi amb Tāriq i no amb Mūsā («Itinerario...», n. 61). Per justificar aquest tipus de confusions vull esmentar el fet que la mateixa *Crònica del 754* sobreposa Tarif Abū Zur'a amb Tāriq b. Ziyād creant una «Tarif Abuzara» (C.S.M., p. 31, paràgraf 43).

59. Fan esment dels «castra» a les zones prepireniques la *Crònica Profètica* i a Lleida, Boltanya, Osca, Saragossa, al-Rāzi (*Crònica del Moro Rasis...*, pp. 42-54).

60. Veure alguns exemples a M. BARCELÓ «Les plagues de llagost a la Carpetània, 578-649...» a *Estudis d'Història Agrària*, 1 (1978), pp. 67-84.

a desprendre's d'un poder central eminentment fiscal que tot just bloqueja la tendència a particularitzar i privatitzar més el seu domini sobre el treball i la terra. Els textos més antics, tant àrabs com llatins, són ben clars: és a les ciutats on capitula o és derrotada la classe dominant. El qual indica probablement una sobrevaloració del ritme en què es produïa l'anomenat procés de feudalització i una mala comprensió del fenomen indubtable de ruralització de l'aristocràcia que resulta ser llargament compatible amb un aparell administratiu centralitzat i encara urbà. És possible, doncs, que el conflicte entre l'Estat i la privatització feudalitzant no hagués entrat encara en la fase terminal que hom sol atribuir als esdeveniments que precediren l'entrada dels àrabomusulmans.

Al-Hurr, al-Samh i la qüestió del quint de l'Estat (jums)

Els reports sobre les accions d'al-Hurr b. 'Abd al-Rahmān al-Tafiqī (97/715(6)-100(718[9]) i al Samh b. Malik al Khawlānī (100/718[9]-102/720[1]) inauguren tota una sèrie d'informacions més precises i circumstanciades ⁶¹.

Sorprèn, per exemple, que la *Crònica* doni notícies d'al-Hurr completament desconegudes pels reculls textuais àrabs ⁶². La informació sobre al-Hurr es divideix clarament en dos blocs; una descripció de caràcter general, inconcretament estimativa, sobre les accions militars i pacificadores de l'emir per la Narbonesa i per Hispània ulterior, establint les taxes impositives, des d'on es dirigeix sense pressa a la Ibèria citerior ⁶³, i l'establiment d'un impost a Còrdova. L'itinerari assignat pel text a al-Hurr seria, doncs, quelcom més complicat del que habitualment es suposa ⁶⁴:

61. He d'agrair l'ajut que en la interpretació dels textos he generosament rebut de M. MAYER, M. MUNDÓ i ANNA M. SALES. No cal dir però que jo sóc l'únic responsable de les interpretacions adoptades.

62. Tant *Akhbar Majmū'a* (pp. 22 i 23) com Ibn 'Idhārī II (p. 24) són molt avars i no sobrepassen l'estricta ressenya cronològica.

63. *Huius tempore Alaor per Spaniam lacertos iudicum mittit, atque debellando et pacificando pene per tres annos Galliam Narbonensem petit; et paulatim Spaniam ulteriorem uectigalia censiendo componens ad Iberiam citeriorem se subrigit, regnans annos supra scriptos* (C.S.M. p. 36, paràgraf 52).

64. D'ABADAL el resumeix succintament així «el emir al-Hurr invade Cataluña hasta el Pirineo y toma Barcelona» («El paso de Septimania del

en primer lloc cal observar que, després d'enviar «jutges» per tota Hispània, concentra les seves accions a la Gàl·lia Narbonesa i acaba dirigint-se de la Hispània ulterior a la Ibèria citerior. És plausible d'entendre per Ibèria citerior la zona més oriental de l'Ebre, o sigui, la part costera entre Tortosa i Tarragona i àdhuc, per ventura, Barcelona. S'entén malament, però, quina profunditat tenen les accions pacificadores vers la Hispània ulterior i qui les porta a terme, si al-Hurr o els «jutges» en nom seu. Malgrat que el subjecte del verb sigui sempre al-Hurr, cal tenir en compte aquesta darrera possibilitat, atès que fa més versemblant l'itinerari personal d'al-Hurr que es limitaria a recórrer la *Via domitia* mentre els «jutges» anirien pacificant la Ulterior. La funció exacta d'aquests «jutges» és tanmateix difícil d'esbrinar. En la documentació del s. VII el terme «iudex» adopta distintes significacions administratives, des de *iudex territorii*, equivalent a *dux*, fins a ser fugisserament intercanviable amb *thiufadus*⁶⁵. No era un títol particular d'un ofici administratiu sinó un terme ample i elàstic, eminentment adaptable a moltes funcions diverses⁶⁶. A l'administració àrab el terme *'āmil* és susceptible de ser traduït per *iudex*. *'Amil* té el sentit d'agent del poder públic, del *wālī*, que pot establir els registres fiscals, cobrar els impostos i comandar forces militars⁶⁷. És molt probable, doncs, que l'autor volgués específicament alludir a *'āmil*.

La notícia proporcionada per la *Crònica* sobre l'establiment d'un registre fiscal dels cristians de Còrdova és força precisa i la primera que a Hispània sembla fer esment d'un registre de *kharāj /jizīa* d'una comunitat cristiana sense poder polític o no gaudint

dominio godo al franco al...», pp. 16 i 53). Cal advertir que el text de la *Crònica* no permet establir amb la seguretat que decideix fer-ho d'ABADAL que al-Hurr no ultrapassés el Pirineu.

65. E. A. THOMPSON, *The goths in Spain*, Oxford at the Clarendon Press, 1969, pp. 212-213.

66. P. D. KING, *Law and society in the Visigothic Kingdom*, pp. 80-81.

67. H. DJAIR, «La wilaya d'Ifrīqiya au II/VIIIe. siècle...», 1968, pp. 96-97. Caldria per ventura explorar la possibilitat que *iudex* tractés de traduir el terme *Tābi'* (company del Profeta). Els *Tāb'iyyūn* dirigien la redacció dels pactes i vetllaven per l'aplicació dels principis corànics. L'*'ahd* de capitulació de Pamplona fou redactat per dos d'ells abans del 100/718 (Chalmeta, *Concesiones...*, p. 13 i Maḥmūd Makkī «Ensayo sobre las aportaciones orientales en la España musulmana y su influencia en la formación de la cultura hispano-árabe» a *Revista del Instituto de Estudios Islámicos en Madrid IX-X* [1961-1962], pp. 122-124).

del grau d'autonomia concedit a Teodomir, puix no és pertinent considerar aquestes «*resculae pacificae*» analogues amb el pacte signat amb Teodomir que descriu amb cura com: «...*pacem cum eis federat habiendus...*» i que ja s'ha vist com és ratificat per el *khalifa* al-Walīd:

«In Spaniis uero Alaor supra iam dictus Patriciam Cordobam obseditans Saracenorum disponendo regnum retentat atque resculas pacificas Xptianis ob uectigalia thesauris publicis inferenda instaurat»⁶⁸.

Cal entendre que «a Hispània, l'abans esmentat al-Hurr, governa organitzant Còrdova la Patricia per mitjà de tropes sarraïnes i imposa als cristians petits impostos de pau per tal d'augmentar els ingressos del fisc»⁶⁹.

El text no deixa clar si es tracta de capitacions estrictes o d'un nombre indeterminat, però en tot cas no coincident amb la xifra agregada de cristians, d'assignacions fiscals a la comunitat cristiana que ella mateixa s'encarregaria de recollir, arbitrants la proporcionalitat de les quantitats a satisfer pels distints contribuents. Aquest segon sistema sembla el més raonable, el més factible fiscalment. De totes maneres el terme *resculae* indica clarament que es tracta d'assignacions força modestes⁷⁰.

Cal, però, fer una observació important: l'organització fiscal del territori de Còrdova feta per al-Hurr no és, per al cronista, altra cosa que la conseqüència de l'ocupació prèvia de la ciutat constituïda ja per Mūsā com a seu del govern:

68. C.S.M., p. 36, paràgraf 53.

69. Sembla que calgui atribuir a H. FLÓREZ la responsabilitat d'entendre erròniament *atque resculas pacificas Xptianis ob uectigalia thesauris publicis inferenda instaurat* com que al-Hurr ordena la devolució de les taxes imposades per tal de poder ser taxats de bell nou (H. FLÓREZ, *España Sagrada* X, p. 236; F. J. SIMONET, *Historia de los mozárabes de España*, Madrid 1903) (Amsterdam 1967), p. 154; E. P. COLBERT, *The martyrs of Córdoba, 850-859; a study of sources*, Washington 1962, p. 41). Molt probablement la causa de l'error hagi estat un desplaçament inadvertit i mecànic, per part de FLÓREZ, d'un text posterior sobre les activitats de Yaḥyā, com més endavant es veurà. Tampoc res no permet pensar que el text faci cap al·lusió a un repartiment ordenat per al-Hurr, com sembla creure P. CHALMETA, *Concesiones...*, p. 19.

70. Ignoro quines fonts i informacions permeten a E. SAAVEDRA qualificar al-Hurr de «hombre duro» i «sectario ferviente» (*Estudios sobre la invasión de los árabes en España*, Madrid 1892, p. 137); qualificatiu que amplia el pintoresc SIMONET (*Historia de los mozárabes...*, p. 154).

«Adque in eandem infelicem Spaniam Cordoba in sede dudum Patricia, que sempre extitit pre ceteras adiacentes ciuitates opulentissima et regno Uuisegothorum primitibas inferbat delicias, regnum efferum conleant»⁷¹.

El text no ens informa sobre la forma en què va ser conquerida Còrdova⁷², però sí que almenys, a partir de l'arribada de Mūsā (93/712), fou escollida com a «capital» i que al-Hurr formalitzà d'alguna manera l'ocupació per mitjà de l'establiment d'un registre fiscal de cristians. Si és correcta la informació, els dubtes sobre la primera «capitalitat» d'al-Andalus —Sevilla o Còrdova—⁷³ haurien de desaparèixer; i també l'adopció de Còrdova estaria datada amb quelcom més de precisió: l'estada de Mūsā a Hispània entre el 93/712-95/714.

* * *

P. Chalmeta assaja una explicació de la qüestió complexa del repartiment o no repartiment de les terres del quint de Déu, o de l'Estat (*khums*); es tracta, doncs, de les terres que passen violentament a mans dels musulmans en concepte de *fay'*, botí de béns immobles. D'aquestes terres els conqueridors opinen que només s'han d'entregar a l'Estat un quint del total, atès que les consideren íntegrament com a botí; en canvi, per al fisc, el botí moble (*ganīma*) correspon del tot als conqueridors, que hauran només d'entregar-ne un quint a l'Estat; però el botí immoble (*fay'*) pertany íntegrament a la comunitat musulmana (*'umma*)⁷⁴. Qüestió doctrinal a part, les dades semblen indicar que o bé Mūsā va quintar les terres (*takhmīs*) i al-Samḥ va completar l'operació, o bé va ser al-Samḥ qui ho va fer per ordre del *khalīfa* 'Umar b.

71. C.S.M., p. 33 paràgraf 45.

72. Veure el resum de les dues corrents d'opinió sobre la forma, violenta o pactada, en què fou conquerida a P. CHALMETA, *Concesiones...*, p. 12.

73. Seguint sens dubte a Ibn 'Idhārī (II pp. 24-25) els autors acostumen a atribuir a al-Hurr el canvi de «capital» de Sevilla a Còrdova; per exemple, I. de les Cagigas, *Los mozárabes I*, Madrid 1947, p. 82, i G. C. MILES que relaciona l'establiment de nova «capitalitat» amb l'organització d'una ceca principal a Còrdova (*The coinage of the Umayyads of Spain I*, New York 1950, p. 34). Naturalment hi ha la possibilitat que el cronista en redactar el paràgraf en qüestió fos deliberadament anacrònic per tal de donar un sentit més genèric a l'establiment d'un regne bàrbar sobre Hispània i governat des de Còrdova.

74. *Concesiones...*, pp. 20-21.

‘Abd al-Azīz⁷⁵. En efecte, contràriament a al-Hurr, anomenat *wālī* per l’*āmīr* d’Ifriqiya, al-Samḥ va ser anomenat per ‘Umar l’any 100/718-719 amb la missió expressa de quintar les terres i altres béns immobles conquerits per la força de les armes; tot just arribat, al-Samḥ es va posar a fer-ho començant per reunir informació sobre quines eren les terres *ṣulḥan* i quines les ‘*an-wātan*⁷⁶.

El text de la *Crònica* resulta quelcom més explícit que els reports àrabs:

«...atque per Zama nomine tres minus paululum annos in Spania ducatum habente ulteriorem uel citeriorem Iberiam proprio stilo ad uectigalia inferenda describit; preda et manubialia uel quidquid illud est, quod olim predauliter indiuisum retentabat in Spania gens omnis Arabica, sorte sociis dividendo parte ex omni re mobili et immobili fisco adsociat»⁷⁷.

És remarcable el coneixement que té el cronista de l’acció d’al-Samḥ i l’esforç de trobar equivalents llatins prou precisos per a fer-la entenedora. Es pot suggerir la següent versió:

«...al-Samḥ estableix personalment el registre fiscal de l’Ibèria ulterior i citerior; quant a les preses i despulles de guerra i tot allò que els àrabs, en concepte de botí encara mantenien indivís a Hispània, al-Samḥ ho reparteix per sorteig entre els seus companys i atorga al fisc una part de tots els bens, mobles i immobles.»⁷⁸

Malgrat un tènue esburbament de la prosa, l’autor se’n surt bé. Queda clar que es tracta de les terres i riqueses conquerides per les armes que, com assenyala Chalmeta, devien ser poc nombroses atès que la majoria romangueren directament en mans dels

75. *Concesiones...*, pp. 18-19.

76. *Akhbar Majmu‘a*, pp. 23 i 34-35; Ibn ‘Idāri II, p. 25.

77. *C.S.M.*, p. 37, paràgraf 57.

78. RODERIC XIMÉNEZ DE RADA en fa la següent lectura: «...Zama, qui tribus annis ducatum tenuit in Spaniis, proprio stilo descripsit uectigalia Hispanorum et, quod prius indiuisum ab Arabibus habebatur, ipse partem reliquit militibus diuidendam, partem fisco de mobilibus et immobilibus assignauit...» (*Historia arabum*, ed. de J. Lozano Sánchez, Sevilla 1974, p. 20). Lectura, doncs, correcta i simplificada.

indígenes que havien pactat⁷⁹. Ara bé, aquestes terres havien estat indègudament ocupades pels àrabs ja que no s'havia procedit a la seva divisió legal reservant-ne un quint (*khums*) per a l'Estat. Per això el cronista diu que estaven indivises, que no vol dir precisament desocupades. Al-Samḥ ho divideix tot per sorteig entre els seus companys. Potser caldria només traduir *socii* per «els seus», «la seva gent». En la meua opinió, *socii* intenta reproduir el sentit de *aṣḥab* (sing. *sāhib*), que no és altre que el d'«iguals»⁸⁰. És a dir, al-Samḥ ho divideix entre els àrabs, possiblement entre els mateixos, endemés dels nous arribats, que ocupaven les terres indègudament. La confecció adequada de registres fiscals entre els cristians és complementària, doncs, amb la legalització de l'ocupació de les terres *'anwātan* i apropiació de les riqueses de botí (*ganīma*) reservant-ne el quint de l'Estat. El sorprenent però, i que no ha estat gens notat, és que, segons la *Crònica*, al-Samḥ representant del *khalīfa* 'Umar, fa el repartiment d'acord amb el punt de vista dels conqueridors i no del fisc. Reparteix terres i riqueses entre els conqueridors i en dedueix un quint per l'Estat. Si hagués actuat segons el punt de vista del fisc les terres haurien d'haver passat íntegrament a l'Estat i la *ganīma* hauria estat per als conqueridors deduint-ne un quint per a l'Estat. La versió de la *Crònica* sembla adequar-se més a les ordres donades per 'Umar a al-Samḥ, segons el report d'Ibn 'Idhāri⁸¹. El que, després, la llarga inestabilitat provocada per la gran *fitna* i les fams de mitjans de segle aquest repartiment legal deixés de tenir efectes és tot una altra història⁸².

Aquests intents organitzadors van acompanyats per l'encunyació de sòlids bilingües per al-Hurr, amb data de 98/716(7), i l'encunyació de dinars epigràfics per al-Samḥ, el 102/720⁸³. No cal insistir sobre el caràcter i intenció fiscal d'aquestes encunyacions

79. *Concesiones...*, p. 15.

80. *Aṣḥab* figura en el *'ahd* entre Teodomir i 'Abd al-Aziz. E. Llobregat el tradueix per «compañeros» (*Teodomiro de Oriola...*, p. 90); igualment Chalmeta en la seva impecable traducció de l'*'ahd* («La 'sumisión de Zaragoza' del 325-937» a *Anuario de historia del derecho español*, 1976, pp. 503-525, trad. a pp. 513-514).

81. Veure n. 76.

82. *Concesiones...*, p. 26.

83. M. BARCELÓ, «El hiato en las acuñaciones de oro en al-Andalus, 127-317/744(5)-929(30)» a *Moneda y Crédito*, 132 (1975), pp. 33-71; i sobre tot ANNA M. BALAGUER, *Las emisiones transicionales árabe-musulmanas de Hispania*, Barcelona 1976.

de peces d'or, paral·lelament a l'encunyació de *futūs* (peces de coure). G. Hennequin ho ha explicat prou bé⁸⁴. Però si és convenient destacar que tant les encunyacions d'al-Hurr (introduint inscripcions en àrab a la moneda) com les d'al-Samḥ (adopció definitiva dels tipus monetaris àrabs establerts per la reforma d'Abd al-Malik b. Marwān) són els darrers moments d'un procés començat tot just el 93/711-712 d'encunyacions monetàries, seguint els models inaugurats per la conquesta i organització fiscal d'Ifrīqiya; models que seran lleugerament modificats (sèrie SIMILIS al centre del revers i la sèrie de la estrella) precisament per a fer-los immediatament identificables com a models d'Hispania⁸⁵. Aquestes encunyacions fan ben palès que el procés d'establiment de dependències fiscals mitjançant pactes va acompanyat d'una activitat encunyadora des del 93/711-712 que es vol autònoma d'Ifrīqiya tot ajustant i modificant els seus models tipològics. Des d'un principi, doncs, els àrabo-musulmans començaren a organitzar fiscalment l'ocupació d'Hispania. Els pactes, fins i tot amb els fills de Wititza, eren l'instrument adequat; però la intenció de conquesta era clarament prèvia als pactes⁸⁶.

84. «De la monnaie antique à la monnaie musulmane» a *Annales E.S.C.* (juillet-août, 1975), pp. 890-899; i «Nouveaux aperçus sur l'histoire monétaire de l'Égypte à la fin du Moyen-Âge» a *Annales Islamologiques* XIII (1977), pp. 179-215.

85. Correspon a ANNA M. BALAGUER el mèrit d'haver individualitzat la sèrie SIMILIS (*op. cit.*, nn. 34, 35, 36 i 37, pp. 28-35), que vindria a ser la primera encunyació, anterior a les sèries datades amb 93/711-712; serien doncs les peces més primerenques, gairebé encunyades immediatament després de l'arribada de Mūsā (juny del 712) o fins i tot abans. Veure també ANNA M. BALAGUER, «Nuevos datos sobre la moneda transicional árabe-musulmana de Hispania y Africa» a *Gaceta Numismática*, 42 (1976), pp. 27-41, amb un important mapa de troballes i una addició d'una nova peça del 93/711-712; i també «Descripción y comentarios de doce monedas transicionales árabe-musulmanas acuñadas en el norte de Africa, c. 80-99 A.H./699/717 A.D.» a *Gaceta Numismática* 43 (1976), pp. 32-51.

86. En un treball recent A. BARBERO i M. VIGIL han de prescindir gairebé de l'evidència numismàtica atès que configura una cronologia de conquesta, començant el 93/711-712, contrària al guió dels fets que ells proposen; «...la presència de las tropas musulmanas en la Península es considerada en un principio, tanto por las fuentes musulmanas como por las cristianas, como un episodio de la guerra civil surgida a la muerte de Vitiza» (*La formación del feudalismo en la Península Ibérica*, Barcelona 1978, p. 204); altrament per aquest autor l'Akhila que encunya moneda a Tarragona, Girona i Narbona seria fill de Wititza i detentador d'alguna legitimitat, cosa que res no permet establir ni tan sols imaginar (pp. 210-211). No basta dir que «Las primeras acuñaciones musulmanas son de época muy temprana, anteriores al 720, y fueron realizadas en ciudades del sur,

Del 103/721(2) a Yūsuf b. 'Abd al-Raḥmān, el darrer Fihrī,
129/746(7)

Sobre 'Anbasa b. Suḥaym al-Kalbī 103/721(2)-107/725 ens informa de les campanyes menades contra els francs que resulten en la rendició pactada de Carcassona i Nimes⁸⁷ i de la duplicació dels impostos dels cristians:

«Furtiuis uero per lacertorum cuneas nonnullas ciuitates uel castella dimutilando stimulat sicque uectigalia Xpianis duplicata exagitans fascibus honorum apud Spanias ualde triumphat»⁸⁸.

Cal entendre que 'Anbasa «fent expedicions per sorpresa amb les forces dispostes en forma de falca ataca algunes ciutats i castells i, duplicant els impostos als cristians, governa a Hispània triomfalment i amb grans honors»⁸⁹.

Resulta impossible elucidar amb tota certesa quins cristians veuen augmentats tan considerablement els impostos, especialment perquè la frase acaba referint-se expressament al domini sobre Hispània. Nogensmenys, el probable, és que aquestes exigències fiscals, no explicades, es produïssin a la Septimània, la Gàl·lia Gòtica, i com a conseqüència de la mateixa campanya de 107/725⁹⁰. Essent així, doncs, la *Crònica* no coincidiria gaire amb altres fonts que d'Abadal creu que permeten pensar que 'Ambasa atuà amb «moderación... que debería inclinar a los indígenas a la sumisión»⁹¹.

La notícia sobre Yahyā b. Salāma al-Kalbī 107/725(6)-109/727(8) és sorprenent:

imitando modelos norteafricanos...» (p. 210), quan mai enloc no es diu clarament que comencen el 93/711-712 i van produint-se fins a la total arabitjació en el waliat d'al-Samḥ. Tota aquesta qüestió no és marginal i caldria tornar-hi.

87. Veure l'estudi de les diverses fonts a R. d'ABADAL, «El paso de Septimania del dominio godo al franco...», pp. 20-24.

88. *C.S.M.*, p. 39, paràgraf 60.

89. J. GIL, «Para la edición de los textos visigodos y mozárabes» a *Habis* 4 (1973), pp. 189-234, esp. pp. 227-228.

90. R. d'ABADAL, «El paso de Septimania del dominio godo al franco...», pp. 22-23.

91. R. d'ABADAL, *op. cit.*, p. 22. No deixa de ser curiós que d'ABADAL ignori informació pertinent i contradictòria amb la seva especulació d'una font que sembla manejar.

«...Saracenus Iaie nomine monitu principum succedens terribilis potestator fere triennio crudelis exestuat atque acri ingenio Ispanie Saracenos et Mauros pro pacificis rebus olim ablatis exagitat atque Xpianis plura restaurat»⁹².

Cap text àrab que jo conegui no alludeix a cap acció semblant que resulta difícilment comprensible. El que sí que està clar és que l'autor torna a emprar l'expressió de *res pacifica* (sense diminutiu, però) i això probablement vol dir que es tracta d'una taxa d'un tipus semblant, sinó del mateix, a l'imposat per al-Hurr als cristians de Còrdova. Habitualment el cronista utilitza la forma *vectigal* de significat molt més ample. És probable que hagin estat justament aquestes *re pacificae* el que induí a Flórez i altres autors a atribuir a al-Hurr una acció exactament contrària a la que duia a terme. El que fa Yaḥyā és retornar la major part dels impostos de pau que els cristians havien anat pagant a àrabs i berebers. I això ho va fer amb *ingenuum acre*; llàstima que el cronista no es dignés a ser més prolix, perquè l'acció no té precedents.

Fins al waliat d'Uqba b. al-Hajjaj al-Salūlī 116/734(5)-123/740(1) no torna la *Crònica* a fer precisions clares de caràcter fiscal:

«...descriptionem populi facere imperat atque exactionem tributi ardue agitat»⁹³.

Uqba torna a aixecar registres, doncs, i a reclamar diligència en la collecta dels tributs. Les expedicions d'Uqba cap a Pamplona, Narbona i Jallīqiyya (Galícia o la zona càntabra?) acaben amb la revolta bereber i amb la seva deposició pel *jund* àrab obrint així un període d'intensa crisi⁹⁴ que es resoldrà, almenys temporalment, amb Yūsuf b. 'Abd al-Raḥmān al-Fīhrī imposant-se per la força amb l'ajut dels *Qaysies*, entre el 129-130/746-747⁹⁵.

Justament el 127/744(5) és la data dels darrers dinars encunyats a al-Andalus, obrint-se un hiatus en l'encunyació d'or que durarà fins el 317/929-930; tan sols s'encunyen dirhems i moneda de coure (*fals*)⁹⁶. Tot i admetent, doncs, que part dels pagaments

92. *C.S.M.*, p. 39, paràgraf 61.

93. *C.S.M.*, p. 44, paràgraf 67.

94. Crisi estudiada per P. GUICHARD, *Al-Andalus...*, pp. 526-543.

95. P. GUICHARD, *op. cit.*, p. 539-540.

96. He intentat una explicació del fenomen a M. BARCELÓ, «El hiato en las acuñaciones de oro...», pp. 67-71.

fiscals es feien en dinars peces de metall d'or, i no en dinars unitats de compte —cosa que és força objeccionable—, ha d'assenyalar-se una ruptura decisiva amb el procediment. La reforma, obligada probablement per l'exhauriment de la massa de metall d'or, té per efectes un increment de la circulació monetària en tant que suposa un abaratiment de les espècies circulants i un augment de l'oferta de moneda per part de l'Estat que monopolitza les encunyacions i determina que els pagaments fiscals es facin totalment o parcialment amb el seu propi producte. Manca, però, documentar i estudiar el nombre de tipus monetaris circulants, amb diversos graus de fiducieritat, i el ritme i qualitat de producció de moneda pel mateix Estat que, a mesura que basteix i primfilla l'organització del procés fiscal, crea demanda monetària. P. Guichard ha fet veure amb precisió com s'imbriquen i entrunyellen dos elements antagònics: els equilibris o desequilibris tribals i l'existència persistent d'aparells estatals i administratius encara que embrionaris⁹⁷. El poder polític possible —la imposició estable d'un clan sobre els altres, constituint-se en «dinastia», els *aglabies*, els omeies a al-Andalus, etc.— ve generat precisament per un doble moviment que, a la vegada, fomenta la força i coherència interna d'un clan, *'asabiyya*, per tal d'imposar-se sobre els altres grups tribals i neutralitza a continuació el rebot de les tendències igualitàries dels altres clans tribals. Aquesta neutralització és factible emprant elements «extra-tribals», clients del clan dominant, mercenaris⁹⁸, i organismes administratius capaços de generar poder polític o que el seu mateix manteniment es degui ja al poder polític; el procés fiscal amb tota la seva complexitat (establiment de registres adequats, enfortiment dels pagaments, emissió de moneda, etc.), per exemple.

P. Guichard veu en l'acció política dels *Fihriys*, tant a Ifrīqiya com a al-Andalus, en el període entre 123/740(1)-143/760, un intent primerenc de constitució d'un emirat autònom, independent del *khalīfa*, la formulació clara d'un tal projecte⁹⁹.

Penso que dins aquest context ha de situar-se l'actualització dels registres fiscals ordenada per Yūsuf:

97. P. GUICHARD, *Al-Andalus...*, pp. 533-534.

98. P. GUICHARD, *op. cit.*, pp. 533-534.

99. P. GUICHARD, *op. cit.*, pp. 534-535. M. TALBI tractant d'explicar la fundació de l'emirat *aglabi* parla per primera vegada d'aquesta «nouvelle formule» de govern però que en el cas d'Ifrīqiya és una autonomia legalit-

«Iste descriptionem ad suggestionem residui populi facere imperat atque ut eos, quos ex Xpianis uectigalibus per tantas eorum strages gladius iugulauerat a publico codice scrinariū domerent licet petulando sollicitè imperat»¹⁰⁰.

No és gaire fàcil proposar una específica comprensió d'aquest text. En principi es pot entendre:

«Mana fer un cens per tal de comptar la població sobrevivent i, amb afany, també ordena que els registradors esborrin del registre públic aquells cristians contribuents degollats per l'espasa al llarg de tantes persecucions».

Naturalment també es podria entendre que són els cristians sobrevivents qui demanen l'establiment d'un nou cens, una posada al dia del registre públic. Així sembla que ho entenen el Tolledà i Simonet¹⁰¹. I no deixa de ser lògica aquesta lectura. Ja he apuntat altres vegades la qüestió de si la imposició fiscal sobre les comunitats cristianes tenia per base una capitació estricta, és a dir, individual, o si es tractava d'un conjunt d'assignacions determinades per circumstàncies històriques més o menys distants o avaluades en funció d'estimacions de la capacitat fiscal de cada comunitat, que no serien uniformes, i el pagament de les quals l'organitzarien les pròpies comunitats atents a la desigual capacitat fiscal dels seus membres. De ser d'aquesta darrera manera, el text de la *Crònica* voldria dir que el que demanen les comunitats cristianes és que es disminueixin les assignacions proporcionalment a les baixes de cada comunitat, i no que d'un enorme i uniforme registre, per altra banda impossible tècnicament d'aixecar, es suprimeixin els noms dels morts. Cal fixar-se també que es dona una gran dimensió indeterminada al període durant el qual s'han anat produint les baixes; altrament, penso que és prou significativa la inconcreció de «...quos ex Xpianis vectigalibus...». ¿Imposts cristians o cristians contribuents? Caldria acceptar el primer significat malgrat que el context grama-

zada en darrer terme pel *khalifa*, el que no serà el cas d'al-Andalus amb els Omeia i tampoc no ho hagués estat en el cas d'una continuïtat *Fihri* (M. TALBI, *L'emirat aghlabide, 184-296/800-909. Histoire politique*, París 1966, p. 125).

100. *C.S.M.*, pp. 50-51, paràgrf 75.

101. *Historia arabum*, p. 31; *Historia de los mozárabes...*, pp. 214.

tical imposi el segon. Però l'autor té òbvies dificultats per a explicar-se. Altrament, és que hi ha cristians no contribuents? La resposta hauria de ser negativa, sostenint així el primer significat.

CONCLUSIONS

La *Crònica del 754* conté informació important sobre el procés d'organització fiscal d'Hispania que es mena a terme a través precisament de l'establiment de pactes, de desigual contingut i derivats cadascun d'específiques circumstàncies històriques, entre els diversos aparells de poder hispànic. Amb això els àrabo-musulmans no fan més que seguir una pràctica ja perfectament establerta. Aquesta informació es pot dividir en dos grans blocs: el que descriu accions fiscals precises —pacte de Teodomir, establiment de *re pacificae*, divisió del *khums*— i el que descriu accions fiscals més generals o inconcretes o de les que ens falta informació complementària per a identificar-les adequadament —subscripció de paus, aixecament de registres fiscals, augment o disminució dels impostos—. Les accions més precises i identificables tenen lloc a les zones meridionals d'Hispania, les més inconcretes formen part important de las narracions d'incursions cap a la Narbona i, en general, contra les comunitats del nord peninsular.

Aquest cos d'informació suposa un coneixement dels procediments àrabo-musulmans molt exacte —el cas del *khums*, per exemple—. I, a la vegada, un coneixement remarcable dels esdeveniments, sobretot tenint en compte que encara a mitjans del segle II/VIII no hi ha història àrab d'al-Andalus escrita; les notícies circulen oralment formant tradicions, conjunts històrics *discontinus i intemporals (khabar)*¹⁰². Els informadors del cronista són prou clars i, sobretot, es manté una indubtable coherència cronològica, cosa que no vol dir, naturalment, total exactitud. No és *khabar*; el material està organitzat cronològicament. Si el cronista disposa de resums escrits seran fets per ell mateix o bé provindran d'un transmissor hispànic o *afāriq* (cristià magrebi). El cas és que la *Crònica* dona informació precisa d'episodis importants que les col·leccions de tradicions fixades en escrit posteriorment (*Akhbar*

102. P. CHALMETA «Historiografía medieval hispana: arábica» a *Al-Andalus XXXVII* (1972), pp. 353-404; i «Una historia discontinua e intemporal (*jabar*)» a *Hispania* 123 (1973), pp. 23-75.

Majmū'a, Fath al-Andalus, Ta'rīkh iftitāh al-Andalus de Ibn al-Qūṭīyya) no transmeten. Altrament, la lectura conjunta del text llatí amb els textos àrabs posa de manifest que mentre que pels textos àrabs el subjecte històric són les tribus àrabs i berebers, el cronista llatí és inconcret i ambigu, potser fins i tot equívoc en precisar el seu subjecte. Està ben assabentat de les diferències entre àrabs i berebers i, sense dubte, identifica algunes jerarquies clàniques de prestigi, com per exemple 'Abd al-Malik b. Qaṭān al-Fihri *ex nobile familia*¹⁰³. Un estudi parcial sobre fins on arriben aquests coneixements tal vegada podria resoldre la qüestió.

L'establiment i formalització de «paus» que impliquen sempre un règim fiscal és, com ja s'ha dit, una aplicació gairebé rutinària —el formulari de l'*'ahd* de Teodomir justifica l'adjectiu— de pràctiques congruents ben establertes a Síria, Iraq, Mesopotàmia, Egipte i Ifrīqiya. I sempre l'Estat musulmà posa en circulació espècies monetàries adequades per atendre tant els pagaments fiscals com els estipendis de soldada ('*atā'*) assegurant així l'oferta monetària i una velocitat de circulació prou estable com per a estimular el comerç, els mercats locals i el comerç llunyà.

Per això voler veure en l'existència d'aquestes pràctiques la consagració d'un sistema vigent de relacions de dependència «feudal» existent ja a Hispània, que resultaria perpetuat a través dels '*ahd* o la formació de clientele tribals (*walā'*) o del règim de concessions territorials (*iqṭā'at*) és senzillament un despropòsit¹⁰⁴. O bé els instruments d'ocupació són fonamentals i indueixin efectes semblants pertot arreu, o bé són formalismes que ratifiquen, sense modificar-les, les relacions socials de les organitzacions socials incidides. Feudalisme a Egipte, a Síria, a Iraq? I si no, què?, esclavisme generalitzat?. Certament cap de les dues coses. L'ocupació tribal d'al-Andalus amb tots els seus mecanismes ben dinàmics d'assimilació, com ho indica P. Guichard, no vigoritza les tendències feudalitzants visigodes. Altrament, P. Chalmeta s'ha plantejat específicament la qüestió del feudalisme a al-

103. C.V.M., p. 43, paràgraf 66.

104. A. BARBERO i M. VIGIL *La formación del feudalismo en la Península Ibérica*, pp. 207-231. Aquest judici no és extensible naturalment a tota la seva recerca, en molts d'aspectes remarcable. Però el capítol sobre l'invasió àrabo-musulmana que curiosament resulta cabdal i central dintre l'exposició és criticable, i en alguns punts fortament criticable, o senzillament rebutjable.

Andalus arribant a una conclusió negativa ¹⁰⁵. A no ser, naturalment, que aquesta suposada consagració àrabo-musulmana del feudalisme visigot es basi en el pressupòsit que hi ha relacions de producció feudals sempre que hi hagi relacions de dependència personal, o sigui apropiació del sobretreball per mitjans no directament «econòmics» ¹⁰⁶. I en aquest cas no es tractaria d'un mode de producció, sinó d'un llarg i inevitable període de la història de l'espècie humana que vindria doctrinàriament a ocórrer tot just després de l'Esclavisme romà a Europa o l'esclavisme generalitzat a la resta del món. Es tractaria, aleshores, d'una categoria buida de contingut i, per això mateix, científicament irrelevant.

105. «¿Feudalismo en al-Andalus?» a *Orientalia hispanica sive studia F. M. Pareja octogenario dicata* ed. per J. M. BARRAL, I, Leiden-Brill (1974), pp. 168-194; i «Le problème de la féodalité hors de l'Europe chrétienne: le cas de l'Espagne musulmane» a *II Coloquio hispano-tunecino*, Madrid, 1973; pp. 91-115. Igualment A. BAZZANA i P. GUICHARD pensen que «...on peut douter qu'à l'époque de la Reconquête l'Espagne musulmane ait connu une structure sociale du type féodale» (*Recherches sur les habitats musulmans du Levant espagnol*, comunicació al CNRS, E.R.A., 525, 1974, pp. 10-11).

106. A. BARBERO i M. VIGIL fan explícits els seus pressupòsits a l'inici del seu llibre però sense major argumentació es refugien en la definició de «feudalisme» de M. DOBB (*Studies in the development of capitalism*, New York, 1945, pp. 34-82) que resulta avui insuficient. No es legítim ignorar tota la crítica a la definició proposada per DOBB, i és molta, sense al menys provar de teoritzar la seva equiparació de mode de producció feudal amb servitud. Però BARBERO i VIGIL no ho fan.